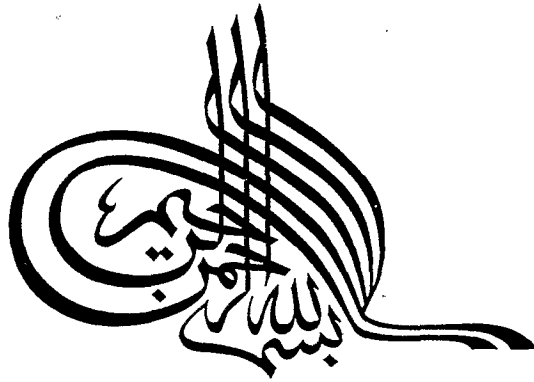

۲۴۸۵

۲۴۸۵

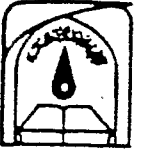
تأییدیه هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضاء هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم صبری جلیلیان

تحت عنوان: « جمیل صدقی الزهاوی و جایگاه او در شعر معاصر عربی »

را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد میکنند

<u>امضاء</u>	<u>رتبه علمی</u>	<u>نام و نام خانوادگی</u>	<u>اعضاء هیئت داوران</u>
	استادیار	دکتر کبری روشنفر	۱-استاد راهنما
	استادیار	دکتر خلیل پروینی	۲-استاد مشاور
	استاد	دکتر حامد صدقی	۳-استاد ناظر
	استاد	دکتر عبدالحسین فقهی	۴-استاد ناظر
	استادیار	دکتر خلیل پروینی	۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشش از فعالیت های علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموحگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:
کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته زبان و ادبیات عرب است
که در سال ۱۳۸۸ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب آقای دکتر لری روشنفکر و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر خلیل بروینی از آن دفاع شده است.

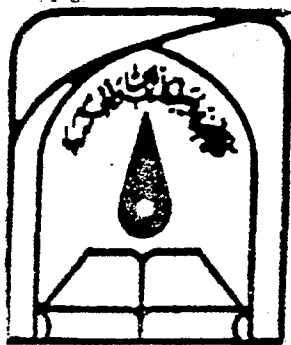
ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به مرکز نشر دانشگاه اهدا کند دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵ دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶ اینجانب صبری حلبیون دانشجوی رشته زبان و ادبیات عرب مقطع کارشناسی ارشد، تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

۱۰ / ۱۲ / ۱۳۸۱

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عرب

موضوع:

جمیل صدقی الزهاوی و جایگاه او در شعر معاصر عربی

صبری جلیلیان

استاد راهنما:

دکتر کبری روشنفکر

استاد مشاور:

دکتر خلیل پروینی

تابستان ۱۳۸۱

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

تقدیم به

پدر و مادرم که دعاهایشان همواره راه توشهٔ سفرم بوده است.
و به تمام مهرپانی‌های خواهرم.

تقدیر و تشکر

خداوند سبحان را شکر گزارم که توانایی انجام این پژوهش را بر من ارزانی و چراغ علم را فراروی زندگیم قرار داد.

از استاد ارجمند سرکار خانم دکتر کبری روشنفکر در مقام استاد راهنما که پیوسته در مراحل مختلف این پژوهش از راهنمایی‌ها و نکته‌سنجی‌ها دریغ نفرمودند و در مشکلات همراه و همگام بنده بودند صمیمانه سپاسگزارم.

از استاد محترم جناب آقای دکتر خلیل پروینی، مدیر محترم گروه زبان و ادبیات عرب که مشاوره این رساله را پذیرفتند و با اظهار نظرات مفید برغناهی علمی این پژوهش افزودند کمال تشکر را دارم.

از استاد فرزانه جناب آقای دکتر حامد صدقی که افتخار شاگردی ایشان را داشته‌ام و نظارت بر این رساله را پذیرفتند تشکر می‌کنم.

از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر عبدالحسین فقهی که از محضر ایشان نیز علم آموخته‌ام و نظارت بر این رساله را بر عهده گرفتند قدردانی می‌کنم.

از خواهرم وحیده و برادرم صادق که همواره در طول تحصیل مشوق و در انجام مراحل این پژوهش پشتیبان و یاورم بوده‌اند از صمیم قلب سپاسگزارم.

از همراهی‌ها و دلگرمی‌های صمیمانه دوستان محترم، خانم حدادیان، خانم عزیزی موسوی و خانم قاسم‌پور تشکر می‌کنم. سعادت و موفقیت روزافزون این عزیزان و همه اساتیدی را که در طول تحصیل از محضرشان، کسب دانش نمودم از خداوند متعال خواهانم.

چکیده:

شعر به عنوان یکی از مهمترین نمادهای ادبیات در دوران معاصر، نوآوری‌ها و تحولات فراوانی در لفظ و معنا به خود دیده است؛ مفاهیم جدید در آن وارد گشته و چارچوب‌های ظاهری و لفظی تغییر یافته و گسترده‌تر گشته است. نوگرایی در شعر معاصر دارای پرچمداران و هواخواهانی در سرزمین‌های مختلف عربی بوده است. «جمیل صدقی الزهاوی» یکی از مهمترین پرچمداران نوگرایی در عراق محسوب می‌شود.

او در سال ۱۸۶۳ م در بغداد دیده به جهان گشود و ۵۰ سال از عمر خود را در زمان حکومت عثمانی گذراند. وی منصب‌های مختلف سیاسی چون وزارت معارف، عضویت در دادگاه استیناف، استادی فلسفه و ادبیات در مراکز علمی مختلف را بر عهده داشت. با وجود این منصب‌ها در دوران سلطه عثمانی چون شاعری متعهد و ملتزم بود و نسبت به آن‌چه در جامعه می‌گذشت بی تفاوت نبود. جمیل رسالت ادبی خود را در دفاع از حقوق جامعه‌اش قرار داد، به مبارزه با ظلم و ستم حاکمان عثمانی و پس از آن استعمارگران انگلیس، رواج ملی‌گرایی، دعوت به وحدت عربی و آزادی خواهی پرداخت. اندیشه‌های اجتماعی او شامل مبارزه با جهل و بیسوادی، آداب و رسوم کهنه و تقلیدی، دعوت به پیشرفت، تشویق به علم آموزی و دفاع از حقوق زنان در اشعارش انعکاس یافته است. درباره جایگاه او باید گفت، اولین شاعری است که در عراق در اشعارش به دفاع از حقوق زنان پرداخته است و با شیوه‌های تقلیدی در شعر به مبارزه پرداخته است. هر چند اغراض تقلیدی چون مدح، هجاء، رثا و وصف در دیوانهایش به چشم می‌خورد، اما شاعری آزادی طلب و نوگرا در معنا و لفظ بوده، از این رو مضامین نو، مفاهیم اجتماعی و سیاسی بیشتر اشعارش را در برمی‌گیرد. او در رواج شعر داستانی و شعر تعلیمی تأثیر گذار بوده است. از آراء «ابوالعلا معری» و «خیام» شاعر پارسی سرای ایرانی تأثیر پذیرفته، اما دارای اندیشه‌های فلسفی خاص نیست. نوگرایی وی در لفظ نیز در رواج شعر مرسل و عدم وحدت قافیه نمود یافته است. او اولین شاعر معاصر در عراق است که به سرودن شعر مرسل پرداخته است. وی با بیان دیدگاه‌های شعری خود درباره اهمال در قافیه و همچنین سرودن اشعاری به سبک مرسل زمینه ساز شعر نو بوده است. او به سال ۱۹۳۶ م درگذشت.

کلمات کلیدی: زهاوی - شعر معاصر عربی - ادبیات معاصر عراق.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه: .....
۶	فصل اول: اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و ادبی عراق (در قرن‌های نوزدهم و بیستم میلادی) .....
۷	۱-۱- اوضاع سیاسی عراق: .....
۷	۱-۱-۱- کلیات: .....
۸	۱-۱-۲- بغداد و خلافت عثمانی از ظهور تا سقوط .....
۱۲	۱-۱-۳- عراق از جنگ جهانی اول تا تشکیل نظام جمهوری: .....
۱۲	۱-۳-۱-۱- جنگ جهانی اول: .....
۱۳	۱-۳-۱-۱-۱- انقلاب دهه بیست و حکومت گذرا .....
۱۴	۱-۳-۱-۱-۲- از تشکیل حکومت پادشاهی تا نظام جمهوری .....
۱۶	۲-۱- اوضاع اجتماعی و اقتصادی عراق ز زمان خلافت عثمانی‌ها به بعد: .....
۲۳	۳-۱- اوضاع ادبی عراق: .....
۲۴	۱-۳-۱-۱- مروری کلی بر روند شعر در عراق تا جنگ جهانی اول: .....
۲۵	۱-۳-۱-۱-۱- اغراض و مضامین شعری این دوره: .....
۲۹	۱-۳-۱-۱-۲- اوزان شعر این دوره: .....
۲۹	۲-۳-۱- شعر معاصر عراق در فاصله بین دو جنگ جهانی (۱۹۱۴ تا ۱۹۴۵ م): .....
۳۰	۳-۳-۱- شعر معاصر عراق از ۱۹۴۵ تا (جنگ جهانی دوم) تا ۱۹۵۸ (اعلام حکومت جمهوری): .....
۳۲	فصل دوم: زندگینامه، شخصیت و معرفی آثار جمیل صدقی الزهاوی: .....
۳۳	۱-۲- زندگینامه جمیل صدقی الزهاوی: .....
۳۳	۱-۲-۱- تولد و کودکی: .....
۳۵	۱-۲-۲- جوانی و میانسالی: .....
۳۶	۱-۲-۱-۲- اولین منصبهای سیاسی: .....
۳۷	۱-۲-۲-۱-۲- زهاوی در خانه: .....
۳۸	۱-۲-۲-۱-۲- به سوی مرکز خلافت: .....
۴۰	۱-۲-۲-۱-۲- در استانبول و یمن: .....
۴۲	۱-۲-۲-۱-۲- زهاوی در بغداد: .....
۴۳	۱-۲-۲-۱-۲- در استانبول (پس از حکومت مشروطه): .....
۴۴	۱-۲-۲-۱-۲- بازگشت به بغداد: .....
۴۶	۱-۲-۲-۱-۲- زهاوی و حکومت موقت: .....
۴۶	۱-۲-۳- دهه آخر عمر زهاوی: .....
۴۶	۱-۲-۳-۱- بازگشت به بغداد: .....

۴۷	..... ۲-۳-۱-۲ در مجلس سنا:
۴۷	..... ۲-۳-۱-۲ سفر به تهران:
۴۸	..... ۲-۳-۱-۴ آخرین ورق دفتر زندگی:
۴۹	..... ۲-۲ شخصیت، دین و فلسفه زهاوی
۵۳	..... ۳-۲ آثار زهاوی
۵۳	..... ۲-۳-۱ آثار نثری:
۵۵	..... ۲-۳-۲ آثار شعری:
۶۰	..... فصل سوم: بررسی اغراض شعری «زهاوی»
۶۱	..... ۳-۱ اغراض تقلیدی:
۶۱	..... ۳-۱-۱ مدح و هجاء:
۶۴	..... ۳-۱-۲ رثاء:
۶۸	..... ۳-۱-۳ وصف:
۷۴	..... ۳-۲ اغراض جدید در شعر زهاوی:
۷۶	..... ۳-۲-۱ مضامین سیاسی
۸۶	..... ۳-۲-۲ مضامین اجتماعی:
۸۶	..... ۳-۲-۳ دفاع از حقوق زنان:
۹۲	..... ۳-۲-۲-۳ مبارزه با جهل و تشویق به علم آموزی
۹۵	..... ۳-۲-۳ مبارزه با آداب و رسوم کهنه:
۹۶	..... ۳-۲-۴ مبارزه با فقر و بدبختی
۹۸	..... ۳-۲-۳ علم و فلسفه در شعر زهاوی:
۱۰۳	..... فصل چهارم: سبک شعری و جایگاه ادبی و جمیل صدقی زهاوی
۱۰۴	..... ۴-۱ سبک شعری
۱۰۴	..... ۴-۱-۱ نوگرایی:
۱۰۵	..... ۴-۱-۲ سهولت و دوری از صنایع لفظی:
۱۰۶	..... ۴-۱-۳ استفاده از تشبیهات و استعارات:
۱۰۹	..... ۴-۱-۴ اقتباس از آیات قرآن کریم:
۱۱۰	..... ۴-۱-۵ واقعگرایی و گرایش عقلی:
۱۱۱	..... ۴-۱-۶ تکرار:
۱۱۲	..... ۴-۱-۷ عدم وحدت موضوع:
۱۱۴	..... ۴-۱-۸ نوگرایی در قافیه:
۱۱۶	..... ۴-۲ جایگاه جمیل صدقی الزهاوی:
۱۲۲	..... خلاصة الاطروحة باللغة العربية
۱۳۵	..... منابع و مأخذ:
۱۴۰	..... پایان نامه‌ها و مجلات:
.....	..... چکیده انگلیسی

مقدمه:

ادبیات معاصر عرب یکی از دوره‌های مهم در تاریخ ادبیات عربی به شمار می‌آید که همراه با تحولاتی در ساختار و محتوا بوده است. به طوری که اشعار معاصر را از قدیم متمایز نموده است. از جمله این تحولات، انعکاس شرایط جامعه اعم از سیاسی، اجتماعی، علمی و ادبی در شعر و ادبیات و انتقال دیدگاه‌های خاص اجتماعی و سیاسی توسط شاعران و ادیبان بوده است.

پیشگامان و زمینه‌سازان این تحولات، شاعران و نویسندگانی در سرزمین‌های مختلف عربی بوده‌اند که ارتباط بیشتری با دنیای غرب داشته‌اند. شعرای مهاجر از جمله این پرچمداران بوده‌اند که تحولاتی عمده در ادبیات معاصر به وجود آورده‌اند، آنان با تأثیرپذیری از ادبیات انگلیس به مبارزه با وزن و قافیه پرداختند. تشکیل انجمن قلم «الرابطة القلمیة» توسط «جبران خلیل جبران» (۱۸۸۳-۱۹۳۱ م) و «میخائیل نعیمه» (۱۸۸۹-؟) و دعوت به شعر جدید، دریچه‌های ادبیات عرب را به سوی دنیای جدید که در آن مسائل انسانی، اجتماعی، سیاسی و علمی با شعر و ادبیات درهم آمیخته بود، گشود.

«امین الریحانی» (۱۸۷۶-۱۹۴۰ م) از سردمداران تحول در لفظ و معنا محسوب می‌شود. او با سرودن شعر مرسل (منثور) گامی مؤثر برای درهم‌ریختن اسلوب‌های قدیمی برداشت. در حیطه ادب سیاسی و اجتماعی نیز درباره مضامین نو چون جامعه جهانی و آرمانی، آزادی، مبارزه با جهل و تعصب، وحدت عربی، قلم فرسایی نمود.

در مصر نیز آثار تجدید در شعر «محمود سامی البارودی» (۱۸۳۹-۱۹۰۴ م) دیده می‌شود. بارودی در مصر، باب شعر سیاسی و ملی را گشود. او به بهترین شکل، عصر خود را توصیف نمود و

انعکاسی از حوادث محیط خود و الگویی بود برای کسانی که به سوی تجدید حرکت می‌کردند. بدین علت شعر بعد از او، به جلو حرکت کرد و هرگز به عصر ضعف و سستی بازنگشت. سرزمین عراق هم دارای پیشگامانی در نوگرایی و تحول بوده است. این سرزمین از عقب مانده‌ترین سرزمین‌های تحت سلطه عثمانی محسوب می‌شد و دیرتر از سایر مناطق، تحت تأثیر ادبیات غربی‌ها و نوگرایی قرار گرفت به همین دلیل همگان، ادبیات معاصر عراق را با شاعرانی چون «نازک الملائکه» (۱۹۲۳-۱۹۵۳ م) «بدر شاکر السیاب» (۱۹۲۶-۱۹۶۴ م) و «عبدالوهاب البیاتی» (۱۹۲۶-۱۹۹۹ م) می‌شناسند و کمتر از شاعران پیش از آنها، همان کسانی که بین قدیم و جدید جمع کردند و زمینه ایجاد شعر نو را فراهم کردند، حتی نامی برده می‌شود. «جمیل صدقی الزهاوی» از جمله این شاعران است که شناخت درستی از او وجود ندارد.

پس از مطالعات مقدماتی این نتیجه حاصل شد که در ایران، تحقیق قابل ملاحظه‌ای در مورد جمیل صدقی صورت نگرفته است. در کشورهای عربی هم بسیاری از نویسندگان چون «عبدالحمید الرشودی»، «عبدالرزاق الهاللی»، «ناجی هلال»، «شوقی ضیف» و... درباره جمیل صدقی مقاله‌ها یا کتاب‌هایی نوشته‌اند؛ اما هیچ‌یک، پژوهشی جامع و کامل، آنگونه که در خور این شاعر باشد انجام نداده‌اند و هر یک به جنبه‌ای از شخصیت و اشعار این شاعر پرداخته و سایر جنبه‌ها را رها کرده‌اند؛ به طوری که بسیاری او را فقط فیلسوف و برخی او را فقط دانشمند و نه شاعر می‌دانند. مقاله‌ای که «شوقی ضیف» در کتاب «دراسات فی الشعر العربی المعاصر» درباره این شاعر نوشته است نشان از عدم شناخت کافی و مطالعه کامل و لازم درباره این شاعر است. شاید کثرت آثار او را بتوان یک دلیل مهم در عدم قضاوت درست درباره این شاعر تلقی نمود. به هر حال مطالعات ابتدایی و آشنایی جزئی با این شاعر و علاقمندی به ادبیات متعهد و ملتزم عراق، نگارنده را بر آن داشت تا رساله خویش را به بررسی احوال، اشعار و دیدگاه‌های سیاسی، اجتماعی و جایگاه ادبی جمیل صدقی اختصاص دهد. سوالات مطرح شده در این پژوهش از این قرار است:

۱- چه مفاهیم و موضوعاتی در اشعار جمیل بیشتر انعکاس یافته است؟

۲- از لحاظ فنی شعر او دارای چه ویژگی‌هایی است؟

۳- جایگاه او در شعر معاصر عرب چیست؟

برای پاسخگویی به این سؤالات ابتدا در فصل اول از طریق مطالعه کتاب‌های تاریخی و ادبی به بررسی اوضاع، تاریخی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و ادبی عراق از قرن ۱۹ به بعد (با نگاهی گذرا از ابتدا) پرداختیم.

از آن‌جا که جمیل صدقی شاعری است که بیشتر اوضاع سیاسی و اجتماعی جامعه‌اش را در اشعارش مورد انتقاد قرار می‌دهد و دارای دیدگاه‌های ویژه ادبی است، برای فهم اغراض سیاسی و اجتماعی در اشعار جمیل و بخصوص درک جایگاه او در شعر معاصر و با توجه به نقاط ابهامی که در مورد این اوضاع برای نگارنده این رساله وجود داشت، ناگزیر به پرداختن این مبحث بوده‌ایم.

با توجه به اینکه خط فکری و سبک شعری هر شاعری، در مراحل و حوادث مختلف زندگی و چگونگی شکل‌گیری شخصیت وی ریشه دارد، در فصل دوم نیز به بررسی زندگینامه، شخصیت و معرفی اجمالی آثار منظوم و منثور جمیل پرداختیم. در این فصل تلاش شده از هر منابعی که به هر نحوی به آثار و احوال شاعر پرداخته است، استفاده شود و یا حداقل نام آنها ذکر شود تا علاقمندان به مطالعه بیشتر درباره این شاعر به کتابشناسی کاملی در این مورد نیز دست یابند.

در فصل سوم که از مباحث اصلی این رساله می‌باشد، مضامین شعری جمیل را مورد بررسی قرار داده‌ایم؛ بخشی را به مضامین تقلیدی و قدیمی چون مدح، هجاء، وصف و رثا و بخشی دیگر را به مضامین نو، چون مسائل سیاسی از آن جمله ملی‌گرایی، دعوت به صلح طلبی، مبارزه با ظلم و استبداد عثمانی و سپس استعمار انگلیس، و بخشی دیگر را به مضامین اجتماعی چون مبارزه با آداب و رسوم کهنه، دفاع از حقوق زنان، مبارزه با جهل و تشویق به پیشرفت و مضامین علمی و فلسفی در شعر او اختصاص داده‌ایم. از آن‌جا که جمیل به عنوان یک شاعر نوگرا مطرح می‌باشد و نوگرایی او در مضمون و معنا بیش از لفظ می‌باشد از طریق مطالعه این فصل می‌توان به اهمیت تحولی که در ادبیات معاصر عراق ایجاد کرده است، پی برد، چرا که تا پیش از او شاعران در همان مضامین تقلیدی و تکراری چون مدح، هجاء، وصف، رثا و غزل مانده‌اند و به ندرت اشعار خود را در خدمت بیان دردهای اجتماع قرار داده‌اند اما جمیل که رسالت شاعری خود را در بیان مشکلات مردم و ایجاد تحول در جامعه می‌داند، کمتر به مضامین تقلیدی پرداخته و حتی بسیاری از مدح‌ها و

هجاها، رثاها و وصف‌های او رنگ و لعاب اجتماعی و سیاسی دارد.

شایان ذکر است این فصل بر اساس دیوان‌های در دسترس شاعر نگاشته شده است و از هفت دیوان شاعر، علی‌رغم جستجوی فراوان در کتابخانه دانشگاه‌های تهران، قم، مشهد و مجلس شورای اسلامی و مرکز اسناد ملی و همین‌طور نمایشگاه کتاب فقط به چهار دیوان شامل: «اللباب»، «دیوان الزهاوی» و «الاولشال» (هر دو در یک مجلد - ۷۳۶ صفحه - تحت عنوان دیوان الزهاوی که عبدالرزاق الهلالی بر آن مقدمه نوشته است، چاپ شده)^(۱) و «النزعات» یا «دیوانه المفقود» که توسط هلال ناجی جمع‌آوری و در کتاب «الزهاوی و دیوانه المفقود» چاپ شده است) دست یافتیم. از آن‌جا که «اللباب» گزیده‌ای از سه دیوان قبلی جمیل یعنی «الکلم المنظوم»، «الرباعیات» و «دیوان الزهاوی» می‌باشد، نیافتن دیوان‌های دیگر چندان تأثیری در روند انجام این پژوهش و قضاوت درباره اشعار او نداشته است.^(۲)

تحلیل‌ها، تقسیم‌بندی‌ها و نتایج این بخش، همه از سوی نگارنده رساله و با مطالعه و فیش برداری مستقیم از دیوان‌های در دسترس شاعر انجام گرفته است.

با توجه به اینکه زهاوی شاعری است که به کثرت شعر مشهور است و دیوان‌های در دسترس او نیز پر حجم، بدون اعراب و شرح و تعلیق می‌باشند، فیش برداری فصل‌های سوم و چهارم که با دیوان‌های شاعر مرتبط بود زمان بیشتری را در انجام دادن این رساله به خود اختصاص داد.

در فصل چهارم بخشی را به بررسی ویژگی‌های فنی و سبک شعری شاعر اختصاص داده‌ایم و ویژگی‌های کلی شعر او را چون سادگی، سهولت، واقع‌گرایی، تکرار، اقتباس از آیات قرآن را بیان کرده‌ایم، این بخش نیز چون فصل گذشته بر اساس مطالعه آثار شاعر انجام گرفته است، زیرا چنانچه اشاره شد با وجود مطالعه منابع مختلف ادبی و نقدی، مجموع مطالب حاصل شده درباره سبک شعری وی به چند صفحه نیز نمی‌رسید.

و در خاتمه نیز جایگاه شاعر در شعر معاصر عربی، نوگرایی، تأثیر او در رواج شعر داستانی و

۱- احتمالاً در مجلد دوم این کتاب، سایر دیوان‌های جمیل گردآوری شده‌است. ولی متأسفانه با وجود جستجو و تتبع فراوان به این مجلد دست نیافتیم.

۲- دیوان النهضة نیز گزیده‌ای از قصاید جمیل از دیوان‌های مختلف است که «آدونیس» آن را جمع‌آوری و با عنوان «دیوان النهضة» در سال ۱۹۸۳ چاپ نمود و بر آن مقدمه نوشته است.

زمینه‌سازی شعر نو پرداخته شده است.

از مشکلات و موانع موجود در انجام این رساله، در دسترس نبودن و کمبود منابع در ادبیات معاصر عرب، بخصوص ادبیات معاصر عراق می‌باشد، به طوری که انرژی و زمان زیادی صرف یافتن منابع شده است. متأسفانه عدم دسترسی دانشجویان تربیت مدرس به منابع موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و عدم همکاری برخی از کتابخانه‌ها در ایجاد تسهیلات و امانت کتاب از یک طرف و محدودیت ساعات کار کتابخانه‌ها و اعمال محدودیت در تکثیر منابع به ویژه در کتابخانه‌های مجلس شورای اسلامی و مرکز اسناد ملی ایران؛ ما را در دست یافتن به منابعی که، دسترسی به آنها حق مسلم هر دانشجوی رشته زبان و ادبیات عرب برای انجام پژوهش‌های لازم است، با مشکلات فراوانی مواجه نمود. جا دارد دست اندرکاران و مسئولان مرتبط با این امر با فنی تر نمودن تشکیلات کتابخانه‌ها و تأسیس کتابخانه‌های در دسترس، گامی بزرگ در جهت توسعه این رشته و حل مشکلات دانشجویان و علاقمندان به آن بردارند.

با وجود همه این مشکلات، سعی شده از منابعی فراوان و دست اول در این رساله استفاده شود. امید است که این پژوهش، راهگشای دانش پژوهان و علاقمندان به ادبیات معاصر عراق و زمینه سازان نوگرایی باشد.

فصل اول:

اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و ادبی عراق

(در قرن‌های نوزدهم و بیستم میلادی)